

Szolgálatban

BESZÉLGETÉS KÁNTOR LAJOSSAL,
A KORUNK FŐSZERKESZTŐJÉVEL

– *Hol, milyen kérdéssel kezdjük?*

– Mondjál egyet!

– *Olyan gazdag, szerteágazó a tevékenységed, hogy zavarba jövök, ha azt keresem, mivel indítsunk. Nem szeretnék fontoskodni, ezért azt ajánlom, vágjunk a közepébe: hány köteted jelent meg eddig?*

– Húsz-egynéhány. Persze ezek közt olyan képzőművészeti kismonográfiák is vannak, amelyeket noha én írtam, mégis legalább annyira szerzők a művészek is, mert az ő munkáik nélkül a könyvek sem íródtak volna meg.

– *Arra a sorozatra gondolsz, amelyben a középnemzedék mutatkozott volna be?*

– Igen. Csakhogy a Kriterionnak ezt az igazán szép vállalkozását hamar le is állították. Én Cseh Gusztáv, Deák Ferenc és Paulovics László művészi tevékenységét elemeztem egy-egy tanulmányban.

Nem sorolom önálló köteteim közé azokat a könyveket sem, amelyekben az újabb kori magyar irodalomból ádtunk ízelítőt a tanulmányjúságnak. Nem tekintem saját kötetemnek a Korunk-galéria című könyvecskét sem, jóllehet én válogattam a verseket, én fordítottam a szövegeket és én írtam hozzá az előszót is. Nagyon szép antológiát készítettünk az erdélyi magyar irodalomról, és egy másikat, amely távolról sem annyira szép kivitelezésű, ám annál fontosabb: a romániai magyar irodalom első román nyelvű gyűjteménye. Évekbe telt, amíg kiharcoltuk, hogy megjelenhessen. Ezért vagyok zavarban, amikor azt kérded, hány kötetem jelent meg eddig.

– *Én is változatlanul a bőség zavarában vagyok, mert egyaránt írsz irodalomkritikát és irodalomtörténetet, színikritikát és képzőművészeti bírálatokat, antológiákat és kiadványokat szerkesztesz, gondozol, elég gyakran közölsz publicisztikát, ugyanakkor főszerkesztője vagy a legnagyobb múltú és méltán a legismertebb magyar folyóiratnak, a Korunknak. 1989 decemberétől pedig aktívan politizálsz is. Hogy jut időd mindehhez? Lehet-e ennyiféle munkát felelősen végezni? Nincs ebben túlvállalás?*

– Meggyőződésem, hogy ilyen sok feladatnak egy ember nem tud becsületesen eleget tenni. Viszont 1989 decemberében olyan megbízást kaptam, amely elől nem térhettem ki. A diktatúra bukása után, karácsony első napján a kolozsvári értelmiségnek, magyarságnak haladéktalanul megállapodásra kellett jutnia abban, ki legyen a Romániai Magyar Demokrata Szövetség – akkor még Kolozs megyei Demokrata Tanács – elnöke. Mivel olyan embert kerestek, aki nem tartozott a régi gárdához, és a különböző felfogású egyének is elfogadják, Benkő Samu engem ajánlott. Így lettem ennek az érdekvédelmi szervezetnek az első elnöke. A Tanács a Kolozs megyei napilap, a volt Igazság (nemrég Szabadság néven jelent meg) szerkesztőségében alakult meg azt követően, hogy előző nap Gáll Ernő nyugalmazott egyetemi tanár, a Korunk volt főszerkesztője lakásán megfogalmaztuk a Hívó Szót.

– *Kik szerkesztették ezt a felhívást?*

– A szöveg megfogalmazásával Balázs Sándor egyetemi tanárt és engem bíztak meg. Harmadikként társult hozzánk Cs. Gyimesi Éva, később pedig Gáll Ernő. Miután elkészültünk, a jelenlevőknek felolvastuk a programpontokat. Gáll Ernő lakásán elég kevesen voltunk, de a szöveget elvitték még néhány emberhez, akik szintén aláírták (összesen tizenöten), és a Szabadság december 24-i számában meg is jelent.

– *Miért Hívó Szó? Ki volt a keresztapja?*

– Lászlóffy Aladár keresztelte el akkor este Gáll Ernőéknél, Kós Károly Kiáltó

Szó-jának mintájára. Kiáltó Szó volt a neve annak a szamizdat kiadványnak is (főszerkesztő: Balázs Sándor), amelynek a jelenlevők közül többen munkatársai voltak, de ezt akkor még nem tudtuk egymásról.

– *A román sajtó egy része „értetlenül” kérdezte, mintegy számon kérte, miként volt lehetséges, hogy a romániai magyarság olyan korán megfogalmazta az összes alapvető problémáit, követeléseit, hiszen sok párt csak hetekkel vagy hónapokkal később alakult meg? Ez semmilyen más módon nem volt lehetséges – következették –, csak úgy, hogy a magyarok jóval a decemberi események előtt szervezkedni kezdtek...*

– Ezek a vádaskodók azt „felejtik el”, hogy a romániai magyarság évtizedek óta súlyos nyomorban élt. És annyira elviselhetetlen volt már a helyzete, hogy aki nem az elvándorlást választotta, kénytelen volt megfogalmazni azokat a követeléseket, amelyek megvalósítása nélkül nem tudta elképzelni a jövőjét. A Kiáltó Szó elkészült nyolc számában – technikai okokból csak kettő jelent meg – a tanulmányok szerzői a romániai magyarság alapvető gondjairól, létkérdéseiről töprengtek. Még régebben Szócs Gézáék hasonló gondolatokat fogalmaztak meg, és kéréseiket, követeléseiket – hivatalosan vagy félhivatalosan – el is küldték különböző romániai és nemzetközi emberjogi intézményekhez. Tehát a gondolatok jó ideje éltek/élnek bennünk. Éppen ezért a Gáll Ernőék lakásán szervezett találkozón csak finomítani kellett az alapprogramon. A Kiáltó Szó első számában közzétett programban is szerepelt a Bolyai Tudományegyetem újraindításának a gondolata, amelyről – bármilyen párt- és miniszteri nyilatkozat ellenére – a romániai magyarság nem mondott le és nem is fog lemondani. Summázva az elmondottakat: ami inséges időkben a legjobbakban megfogalmazódott, kötelező programmá vált. Mert ez a program nem ábrándokat kerget, hanem – tágítva a szűkös lehetőségeket – értelmes szavakba foglalta az Erdélyben, Romániában élő magyarság kívánatos jelenét és jövőjét. Ezért realista a Hívó Szó.

– *Aztán következett Nagyvárad...*

– A nagyváradi kongresszus után maradtam alelnök, és tagja lettem az országos elnökségnek. Ezt a megbízást azért vállaltam szívesen, mert nagyon fontosnak tartom a sokféle szempont, elképzelés józan egyeztetését és az önzeseleges kompromisszumok egyidejű megakadályozását. Megnyugtat, hogy Nagyváradon sikerült megállapodásra jutnunk, és megakadályoztuk, hogy szakadás álljon be a szervezetben. Mert igenis volt ilyen veszély...

Még csupán annyit, hogy azokat semmiképp sem szabad politikai hatalomhoz juttatni, akik nagyon vágyanak rá, mert belőlük lesznek a kisebb-nagyobb diktátorok. Tudnunk kell, hogy ott állnak a második és a harmadik vonalbeliek, és csak arra várnak, mikor nyílik meg a hatalom kapuja, hogy beugorjanak rajta. Ennyit a politikai dolgokról.

– *Ideje, hogy áttérjünk az irodalomra, mert hiszen mindenekelőtt irodalompolitikus, irodalomkritikus vagy, aztán jön a többi...*

– Idestova harminc éve, hogy ebben a szerepkörben „tetszelgek”. 1958 óta szerkesztem a Korunk irodalmi rovatát, ami irodalompolitikai munka is volt a javából.

Ha időrendbe szedve mondanám el mindazt, amit a harmincegy éves irodalompolitikus munkámban igazán fontosnak érzek, akkor az első, második és harmadik Forrás-nemzedék mellett kiállással kezdeném. Hiszen a romániai magyar irodalom első nagy megújulása – amit ma már majdnem mindenki elismer – az első Forrás-nemzedék felbukkanásával kezdődött, és a hatvanas évek elejére esik. 1961 őszén jelent meg a Forrás-sorozat első kötete, Veress Zoltán *Elindult szeptemberben* című regénye. Őt követte 1962-ben Lászlóffy Aladár és Szilágyi Domokos egy-egy verskötettel. Utánuk jöttek a többiek: Hervay Gizella, Bálint Tibor..., nem feltétlenül életkori sorrendben. Majd a fiatalabbak: Király László, Farkas Árpád, Vári Attila és sokan mások. Szilágyi István *Sorskövácsa* valamivel később jelent meg.

Abból az alkotói magatartásból, amely az első Forrás-nemzedéket jellemezte, egy merőben új látásmód csapódott le. Ez Szilágyi Domokosnál és Lászlóffy Aladárnál volt

különösen jelentős, mert kettejük költészetében tört meg a hatvanas évekig általánosan érvényesülő neoproletkult. Ennek az irodalmi kimérának a minőségi meghaladásával vált korszakossá az új költői szemlélet, amely a nemzedékbeliek költészetét és prózáját is meghatározta. Ezt az új fuvallatot érezzük Veress Zoltán legjobb novelláiban, Bálint Tibor korai karcolataiban, *Zarándoklat a panaszfalhoz* című regényében, és másoknál is. Így tehát erről az igényszintről és erkölcsi magaslatról kell megítélni mindent, ami addig nálunk az irodalomban történt.

Egyébként az új hullám képviselői az előző nemzedékbeliekre is erősen hatottak. Páskándi Géza, Bálint Tibor, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár nélkül a hetvenes és a nyolcvanas évek irodalma nem úgy alakult volna, ahogyan alakult. Ez az alkotócsoport Sütő András, Panek Zoltán prózájának és Kányádi Sándor költészetének bizonyos hangváltását is befolyásolta. Nem is beszélve az idősebbekre tett jótékony hatásról, akiknek tényleg alapos hangváltásra, nagy megújulásra volt szükségük ahhoz, hogy fennmaradjanak és irodalomtörténeti számbavételükre sor kerüljön.

– *Horváth Istvánra gondolsz?*

– Horváth Istvánra is, természetesen. De olyanokra is, mint Szemlér Ferenc, aki sok mindent végigcsinált az irodalomban. És még jó néhányukra. Érdekes viszont, hogy Nagy Istvánra nem hatott. Ő ment a maga útján, hol jobban, hol rosszabbul. Nagy István egy másfajta történelmi józanodáson ment át, ami egyértelműen kitűnik emlékirataiból.

Hogyha párhuzamba állítjuk a magyarországi irodalmat az ittenivel, azt látjuk, hogy ott Juhász Ferenc, Csurka István vagy Kamondy László töltötte be azt a szerepet, amit itt néhány évvel később Veress Zoltán, Bálint Tibor, Szilágyi István és Köntös Szabó Zoltán. (A sajátos történelmi-társadalmi körülmények miatt Erdélyben mindig is volt egy kis lemaradás.)

Ez az, amit — úgy érzem — az irodalomtörténetnek le kell jegyeznie. Ami később történt, az már egyértelműen a mához vezet, és a Korunkkal áll összefüggésben. Mert kétségtelen, hogy amíg lehetett, a Korunkban érvényesítettünk egyfajta irodalompolitikát. Ugyanazt tesszük most is, amióta ismét lehet. Erdélyben az irodalom mindenkor irodalmon kívüli kérdésekben is hallatta a szavát. Ezt egy pillanatra sem szabad figyelmen kívül hagyni.

– *Romániában a hivatalos szervek évtizedekig erőltették azt a gondolatot, hogy a romániai magyar irodalom a román irodalom szerves része, és semmi köze a magyarországi irodalomhoz. Ez nyilvánvaló képtelenség, viszont szeretném tudni, mi a véleményed a kettős kötődésről? Ennek is voltakivannak hívei, tagadói és árulói...*

– A kettős kötődés tagadhatatlan, bár sokszor hivatalosan tiltakozni kellett ellene. És mindig akadtak olyanok, akik időnként meg is tették. Ők voltak ennek az irodalomnak a kiárúsítói. Az, hogy a romániai magyar irodalom a magyar irodalom egészéhez tartozik, a dolgok logikájából következik. Aminthogy ugyancsak a dolgok természetéből következően nem tehetünk úgy, mintha nem létezne körülöttünk egy román irodalom, amely csupán szervezeti kereténél fogva is befolyásolja a romániai magyar irodalom alakulását. Ugyanannak az írószövetségnek voltunk a tagjai közel harminc évig. Sok mindent láttunk, hallottunk, tapasztaltunk.

– *Azt mondd, hogy az erdélyi magyar irodalom körül létezik és hat egy román irodalom. Voltaképpen mióta létezik román irodalom Erdélyben?*

– A második világháborút közvetlenül követő években itt nem volt román irodalom. Csak egy-két alkotó. Lucian Blaga például, akit mint költőt és idealista gondolkodót teljesen háttérbe szorítottak; és Ion Agârbiceanu író. És ezzel vége volt az észak-erdélyi román „irodalomnak”, mert akik még voltak, vagy elmentek Szebenbe, vagy Bukarestbe kerültek.

– *Mikor jelent meg Erdélyben a román irodalom, amelyre most már oda is kellett figyelni?*

– A hatvanas évek elején. Azok a fiatal román írók, akik először Kolozsváron feltűntek, a mi nemzedéktársaink voltak. Velük természetesen gyakran találkoztunk.

Kapcsolataink érdekesen, sőt tanulságosan alakultak. Az évek alatt olyan hatalmas és izgalmas anyag gyűlt össze erről, hogy elhatároztam, könyvet írok belőle.

– *Kikre gondolsz?*

– Olyanokra, mint Dumitru Radu Popescu, aki a közelmúltig az írószövetség elnöke volt. Kiváló tehetségű dráma- és prózaíróként indult, hogy később a Ceaurescu-rezsim egyik legszolgalelkűbb hivatainak legyen. Eleinte rendkívül fontos volt neki, hogy a magyar írók támogassák, fordítsák, funkciókba segítsék. Emelkedett is. Innen került fel végre abba a székbe, ahonnan erkölcsileg hatalmasat bukott.

Vagy itt van Augustin Buzura, a legismertebb román prózaírók egyike, aki nehéz időkben sokszor kiállt a romániai magyar irodalom mellett. Viszont úgy tűnik, mintha újabban kevésbé vállalna bennünket. Számomra ez valóságos rejtély, és nagyon rosszul esik, mert mondhatni baráti, legalábbis közeli kapcsolatban voltunk.

Amikor a Korunkhoz kerültem, főszerkesztőm, Gáll Ernő külön felhívta a figyelmemet a román irodalomra, amellyel fokozatosan ki kellett építenem a kapcsolatot. Számomra ez akkor amolyan feladat kijelölés volt, de elvi szükségletként is jelentkezett.

Kezdetben csak alkalmi, esetleges kapcsolataim voltak a román írókkal és költőkkel. Később, az írószövetségi kongresszusokon gyakran találkoztam olyan nagyformátumú költőkkel, mint Nichita Stănescu és Eugen Simion, olyan kiváló prózaírókkal, mint Marin Preda vagy Fănuș Neagu. Mircea Iorgulescuval rendszeresen leveleztem. Két hónappal ezelőtt találkoztam vele Párizsban, 1989 nyaratól Franciaországban él.

Hadd jegyezsem meg, hogy Adrian Marinóval való találkozásom az irodalomban életem fontos állomása lett. Anton Holbant, akinek két világháború közti regényeihez előszót írtam, szintén nagyformátumú írónak tartom. Hasonló véleményem volt Eugen Simionról is. Neki *Párizsi útinaplóját* előszavaztam. Ő a másik nagy csalódásom. Egyike volt azoknak, akik azt írták, hogy „a székelyföldön román fejekkel futballoznak a magyarok.” Döbbenet beszéltünk róla Domokos Gézával, aki számon is kérte tőle, amire azt válaszolta: „úgy hallottam”. Nem értem, hogy tud egy ilyen tehetségű ember oda aljasodni, hogy ilyesmit leírjon!?

A Korunkban természetesen igyekeztem tájékoztatni az olvasókat a román irodalom valódi értékeiről.

– *Ha jól értem, te a romániai magyar irodalom kettős kötődésének az elvét vallod. Ez azt is jelenti, hogy ez az irodalom sajátos érték a magyar irodalom egészében?*

– A magyar irodalom egysége azóta vitatéma, amióta léteznek kisebbségi magyar irodalmak. Egyesek összmagyar, mások egyetemes magyar irodalomról beszélnek. Ez az irodalom azonban már csak azért sem lehet homogén, mert területi és politikai megosztottság függvényében élünk. Ily módon magyar írók és magyar irodalmak színezik a magyar irodalmat. Bizonyos egységes szempontokat nyilván alkalmazhatunk az értékelésben, viszont a magyar irodalom egészében a kisebbségi irodalmak elemzésekor érvényesíteni kell a differentia specificákat is.

Az első világháború után a régi Magyarország felbomlott, és létrejöttek a kisebbségi magyar irodalmak: az erdélyi vagy romániai magyar irodalom, a második világháború után pedig a vajdasági vagy jugoszláviai, valamint a felvidéki, kárpátaljai vagy szovjetunióbeli magyar irodalom. Mindezek mellett természetesen léteznek a nyugati magyar irodalom is. De ott a sajátosság nem országokként változik, mint a Magyarországgal szomszédos utódállamok kisebbségi magyar irodalmában, hiszen egy teljesen idegen nyelvi környezetben élő és alkotó kis csoport(ok) vagy elszigetelt emberek irodalmi munkásságáról van szó, amely csak a nagyobb egységben élő magyarok között, elsősorban az anyaországban válthat ki hatást.

Erről jut eszembe egy személyes élményem. A hatvanas években történt. Annak idején a Korunk egészen jó kapcsolatokat ápolt a különböző jugoszláviai magyar folyóiratokkal és művelődési intézményekkel. Bori Imre irodalomtudós vendégeként tartózkodtam Szabadkán. Azon a találkozón, amelyen én a romániai magyar irodalomról beszéltem vajdasági

magyar pedagógusoknak, a neves irodalomtudós lerajzolta nekem — most is őrzöm a cetlit —, hogyan képzei el ő a magyarországi és a kisebbségi magyar irodalmak kapcsolatát. Egy nagy központi kör köré kisebb köröket rajzolt oly módon, hogy azok egymást is messék. Valóban voltak olyan művek — különösen a két világháború között —, amelyek egyként tartoztak az erdélyi és a vajdasági magyar irodalomhoz. Az Erdélyi Szépmíves Céh vajdasági és felvidéki magyar írók műveit is megjelentette. Az Erdélyi Helikon, személyesen Kuncz Aladár pedig — az utódállamokban élő írók és irodalomtudósok segítségével — szerette volna behatóan tanulmányozni a kisebbségi magyar irodalmakat.

Ha léteznek végleges ítéletek, akkor az a tudományos megállapítás, hogy a magyar nyelven írott irodalom magyar irodalom, ilyen végleges ítélet. Tudománytalan az az elképzelés, hogy valamely irodalmi mű vagy művészi alkotás hovatarozását nem a nyelv, hanem az országhatárok döntenek el. Hogy a más nyelven született és más kultúrkörhöz tartozó irodalmi alkotásokat ahhoz a nemzeti irodalomhoz kell csapni, amely az államot meghatározó népeiségé. A Magyarországon született német nyelvű művek nem a magyar, hanem a német irodalom részét alkotják, amiként a svájci német irodalom is a német irodalomba tartozik. Természetesen a romániai magyar irodalom sem tartozhat máshova, csakis a magyar irodalom egészéhez. A korábbi ilyenfajta nyílt vagy burkolt nacionalista kísérleteket a romániai magyar irodalom képviselői lényegében mindig visszautasították. Persze, árulóink nekünk is voltak. Kovács György író az elsők közt fogadta el ezt a román nacionalista törekvést. Ahányszor felkérték, Hajdú Győző is megtette, bár az is igaz, hogy szerkesztői gyakorlatában ezt nem érvényesítette.

— *Vajon a romániai magyar irodalom és irodalomkritika sajátos helyzete a decemberi események után is fenn fog maradni?*

— Az erdélyi magyar irodalom mindaddig sajátos helyzetben volt, amíg elzárttságban éltünk. Látod, máris múlt időben fogalmazok, holott jelek szerint ez még túlon túl korai. Mert ha tágult is a mozgástér, és nem csak az utazást nem tiltják, hanem azt sem, hogy ott közöljünk, ahol akarunk, az erdélyi magyarság még mindig el van zárva a magyar irodalom és művelődés egészétől. Ma is épp oly nehéz hozzájutni Magyarországon kiadott irodalmi alkotásokhoz, mint azelőtt. A könyvüzletek magyar részlegei ugyanúgy üresek most is, mint december előtt voltak.

Így hát nem csak az irodalomkritikus érzi úgy, hogy különleges feladatokat kell megoldjon, hanem maga az irodalom is sajátos helyzetben van. Mert nem Torda vagy Torockó legnagyobb íróját kell bemutatnia, hanem meg kell mérnie őt a magyar irodalom egészében. Ebben a nagy összefüggésben mozogva kell kimutatnia róla, hogy mi újat, jelentőset mondott, hozott, nem csupán tartalmilag, hanem formailag, stílusban is.

A hosszú elzárttság miatt Erdélyben az irodalom sokkal jelentősebb szerepet töltött be a magyarság szellemiségében, mint az anyaországban. Nálunk az író, a költő, amolyan muszáj-herkulesként, irodalmon kívüli feladatokat is felvállalt. Különösen az utóbbi években volt rendkívül súlyos a helyzet. A hiteles alkotókat teljesen megfosztották a politikai megnyilatkozás lehetőségétől. A körülmények hatalma folytán a romániai magyar irodalomnak nem voltak szószólói, csak szócsövei. Hajdú Győző, Létay Lajos és mások, akik a párt- és állami vezetésben dolgoztak, nyilvánosan elmondták azt, amit elvártak tőlük. Megszépitették a romániai magyar dolgozók, pardon!: a „magyar nemzeti-ségű románok” siralmas helyzetét. Az irodalom és az irodalomkritikus helyzete csak akkor fog valamelyest megváltozni, ha megnyílnak előttünk is a politikai cselekvés terei, és az irodalmi élet szabaddá válik. Sajnos, ilyen „veszély” egyelőre nem fenyeget bennünket.

— *Talán senki sem ismeri nálad jobban az erdélyi magyar színházak munkáját, életét, hiszen évtizedek óta figyelemmel kíséred majd minden mozdulatukat. Sőt, nem egynek a születésénél is bábáskodtál. Együtt szurkoltál velük a pusztá fennmaradásért folytatott elkeseredett küzdelemben. Persze ugyanakkor tanúja voltál ragyogó teljesítményeknek is. És*

nem csak a hat magyar színházra figyeltél, hanem a Kárpátokon túlra, a román fővárosba is kiruccantál egy-egy jelentősebb színházi eseményre.

Jó tíz évvel ezelőtt jelen voltam egyszer egy értekezleten, ahol a megye akkori politikai vezetői döbbenet hallgatták és rosszalították, hogy a kolozsvári Magyar Színháznak kétszer akkora volt az évi bevétele, mint a Román Színháznak, holott a város magyar lakosságának számaránya akkor már jóval a román alatt volt. És a városatyáknak rég ideje gondjuk volt rá, hogy a magyarságot egzisztenciálisan és szellemileg a peremvidékre szorítsák. Jellemző viszont, hogy a jelenlevők közül egynek sem jutott eszébe, hogy a kolozsvári magyar színház kétszáz éves, román színház pedig csak 1919-től létezik, néhány éves szünettel...

— Erdélyben a színháznak az irodalomnál is sajátosabb (volt) a helyzete. Ahol az etnikai közösségek szellemi életfunkcióinak a természetes működését évtizedeken át akadályozták, ott a színház nem lehetett csupán a szórakoztatás és az esztétikai ízlésnevelés eszköze, hanem közösségszervező és az azonosságdatot erősítő funkciót is be kellett töltenie. Nem is szólva arról, hogy az egyházak mellett a színházak voltak az anyanyelv legfőbb őrhelyei.

Nagyon szívesen emlékszem vissza az első nemzetiségi színházi kollokviumra, amit Sepsiszentgyörgyön tartottunk 1978-ban. Azt a Lócsiszár-előadást, azzal a közönséggel, nem lehet elfelejteni. Jóleső érzéssel idézem fel a *Buszmegálló* kolozsvári bemutatóját is, amely a Ceaușescu-diktatúra legelviselhetetlenebb időszakában valóságos politikai tettnek bizonyult. Egyébként abban az időben sok magyar és román színházi bemutató nyílt tiltakozásszámba ment az embertelen elnyomás és a totalitárius rendszer ellen. Az *Úrhatnám polgár* kolozsvári román nyelvű előadása mellett kiemelkedően fontos volt ebben a gondolati összefüggésben a *Revizor* bukaresti bemutatója, amely mindössze öt előadást ért meg, és az igazgató-rendező Ciuleit azonnal ki is rúgták. Mert a törpék, mondhatni, az ország egész vezető gárdája magára ismert benne.

Diktatúrákban a színházak sajátos szerepet töltenek be a közösségek szellemi életében. Különösen nagy szüksége van a színházra a nemzetiségnek, aki frusztráltságában, testi-lelki megnyomorítottságában a színházban ébred magára; a néhány órás együttlét erőt ad neki arra, hogy egy ideig elviselje az újabb megpróbáltatásokat.

— *Azon tünődöm, vajon ki volt nagyobb szálla a hatalom szemében: a színház- és irodalomkritikus, avagy a publicista Kántor Lajos? Ugyanis amott a közvetett bírálat a jellemző, viszont publicisztikai írásaidban kendőzetlenül tártad fel a romániai magyarság tarthatatlan helyzetét, sorskérdéseire nem csak a magyarországiak, hanem a nagyvilág (magyarjainak) figyelmét is felhívtad időnként. Tetted ezt olyan időkből, amikor a hatalom részéről megvetés, mellőzés, illetve a közléstől való eltiltás járt „fizetségül”. Emlékszem, a Korunk egyik szerkesztőségi gyűlésén a megyei propagandaitkár nyilvánosan megfenyegetett egy Magyarországon közölt írásodért. Gyűlés után pedig a főszerkesztői szobában órákig próbálták „jobb belátásra bírni” – hiába.*

— Az utóbbi időben elég gyakran szóltam meg kifejezetten publicisztikai céllal. Napilapokban is. Sok írásom, nyílt levelem jelent meg itthon. Magyarországon és nyugaton. Több név nélkül. Nem feltétlenül gyávaságból. Egy Csoóri Sándorhoz címzett nyílt levelemért többen prüszköltek...

Az az igazság, hogy az emberben fokozatosan felgyűlt a mondanivaló. Úgy éreztem, feltétlenül szólni kell, ideje már, hogy tegyünk valamit. Hovatovább rá kellett jönnöm, hogy az irodalommal kevésbé és csak közvetve tudok hatni. Nem mintha a publicisztikával mindenkire szólhatnék, de mintha mégis több embernek hívhatnám fel így a figyelmét a súlyosnak érzett gondokra.

Épp a napokban néztem át a Kolozsváron megjelenő új napilap, a Szabadság 1989 december végi számait — valóságos fórum! Az emberek felvillanyozódtak, újraéledtek. Szabó Gyula például, akit korábban mindenki olyan írónak ismert, aki a történelembe temetkezik és csak a nagyepikában szólal meg, újabban szinte állandóan jelen van

publicisztikai írásokkal. Jó publicisztikára most különösen nagy szükség van. Egyébként ennek nagy hagyománya van Erdélyben.

– *Végére hagytam a szerkesztői munkát. Nem mintha kevésbé fontosnak érezném, hanem azért, mert – mint magad mondtad – a Korunkat életed jelentős részének tekinted.*

Visszaemlékszem a Ceaușescu-diktatúra éveiben esetlegesen megtartott szerkesztőségi gyűlésekre. Nagyon rossz hangulatú értekezletek voltak, indulatkitörésekkel, fenyegetésekkel. Mert hiszen akkor már nem csak sejtettük, hanem biztosan tudtuk, hogy a politikai vezetés leplezett célja: a lap lezüllesztése és megszüntetése. Ebben az egyenlőlen küzdelemben (szélmalomharcban?) alkalmasint te voltál a legkeményebb fiú. Azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom, hogy amolyan fék voltál, vagyis minden erőddel igyekeztél lelassítani a leépülési folyamatot. Am mielőtt a Korunk valóban széthullott volna, szerencsésen közbeszólt a sors, új politikai és kulturális helyzetet teremtve. A decemberi események forgatagában az irodalmi rovat vezetőjéből főszerkesztő lett...

– Életem nagy részét a Korunknál töltöttem. Több mint 31 éve vagyok a lapnál. Amikor idekerültem, ötödéves hallgató voltam, 21 éves, amit egyesek nehezményeztek is. Emlékszem, valaki ingerülten fakadt ki: mit keres ott egy olyan fiatal gyerek, akinek még semmilyen tekintélye nincs. Nem tudom, milyen tekintélye lehet egy 21 éves fiatalembernek, de az az igazság, hogy akkor már volt mögöttem egy-két irodalmi vita. Ötvenhat után jártunk, javában folyt a boszorkányüldözés. Azért, hogy az olyan befutott egyéniségeket, mint Kiss Jenő és mások, megkímélik az ideológiai csatározások kockázatától, a legfiatalabakat szemelték ki erre. Mások közt engemet is. Ezt Földes László mesélte el később, aki, mint az Utunk akkori főszerkesztője, maga is cselekvő részese volt a hadjáratnak, amíg aztán őt is ki nem rúgták.

Bárhogy történt is, kölyökként kerültem a Korunkhoz, az irodalmi rovat élére. Az 53. évemhez közeledve most különösnek érzem, hogy akkor egy 21 éves gyerek vezette a folyóirat irodalmi rovatát. De hát nem sokkal idősebb szerkesztőket hoztam most én is a laphoz. Az elmúlt néhány hónapban a Korunk szerkesztőgárdája közel húsz évet fiatalodott. Ezt nagyon fontosnak tartom, mert a szerkesztőség nem csak életkorban volt előrehaladott, hanem gondolkodásban is megöregedett.

– *A Korunknál annak idején is belülről indult a megfiatalítás, te is ennek voltál a haszonélvezője...*

– Arra a fiatalításra nagy szükség is volt. Mert amikor a Korunk 1957-ben újraindult, egy meglehetősen ásatag folyóirat volt: súlyos, akadémikus jellegű, a marxizmus minden árnyoldalával. A folyóirat egyszerre tükrözte az '56 utáni erjedést és a szabadságharc leverését követő közhangulatot. Minap éppen az '57-es lapszámokat forgattam: szörnyű dolgok jelentek meg bennük. Még az olyan neves szerzőtől is, mint Méliusz József. Nem is szólva Nagy Istvánról és másokról... És mindezek mögött ott állt Gaál Gábor és a gálgábori hagyomány, ami szentség volt, ami előtt csak letérdelni volt szabad.

Megint csak egy személyes élmény jut eszembe. Valamelyik évforduló kapcsán – a hatvanas években történt – arra kértek, írjak valamit Gaál Gábor irodalmi örökségéről. Erről addig érdemben nemigen beszéltek, a Korunk volt főszerkesztőjét inkább csak mint ideológust méltatták. Középről nézve, rettenetes tévedések kísérték Gaál Gábor kritikai pályafutását. Igaz, hogy volt néhány telitalálat is. A cikk elkészült. Elmondtam a véleményem a szóban forgó kérdésről, de távolról sem olyan élesen, mint ahogy a hetvenes években tettem volt néhányszor. Vagy ahogy ma megírnám. Elolvasva, a szerkesztőkollégák is meglepődtek kissé, viszont annál nagyobb volt az özvegy meglepetése, mondhatni, döbbenete a nem éppen hízelgő szöveg miatt. Nem tudom pontosan, hogy Gáll Ernő vagy Balogh Edgár diplomáciai érzéke győzött-e – talán mindkettőjüké –, de tény, hogy rábeszéltek, egyezzem bele, hogy a tanulmánynak csak az egyik részét jelentessük meg, még hozzá azt, amelyben egy pozitívabb irodalomkritikusi képet rajzoltam Gaál Gáborról (a második világháború előtti évekre vonatkozott). Azoknak a borzalmaknak a kemény

bírálata, amiket a Utunkban követett el Horváth István és mások ellen, és az irodalompolitikai természetű Arany-vita értékelése akkor nem láthatott napvilágot. Ezzel csak jelezni akartam, hogy a múlttal való leszámolás már rég elkezdődött a szerkesztőségben.

— *Viszont a nagy áttörés a hetvenes évekre esett...*

— Erre én is büszke vagyok. Mert bár ritkán tüntették fel a nevem a szerkesztőbizottság tagjai közt, bizonyos súlypontos lapszámok kigondolásában és elkészítésében nekem is volt némi szerepem. Ezt hitelt érdemlően tanúsíthatja vagy cáfolhatja Gáll Ernő és Balogh Edgár, akik maguk is cselekvően részt vettek a megújításban, és jegyezték a lapot. Ez az az időszak, amikor az úgynevezett alkotó marxista vonal mellett egy nemzetiségtörténeti, nemzetiség- és kultúrpolitikai vonal erősödött fel a lapban. A Korunk a hetvenes években kezdett igazán népszerűvé válni, amikor is bálványból olvasmánnyá lett. Sajnos, a megújulás nagyon rövid ideig tarthatott, mert a nyolcvanas évek, különösen az évtized második fele már az ellehetetlenülés évei voltak. Ez a szörnyű időszak az 1989. októberi lapszámmal ért véget. Novemberben és decemberben már változott tartalommal jelent meg. 1990. január elsejétől pedig a Korunk szemléletében és tartalmában teljesen új folyóirat.

— *Milyen lesz az új folyam arcéle? Mi lesz a Korunk rendeltetése?*

— A Korunk a maga vegyes hagyományából igazán a népfrontos szakaszával büszkélkedhet, amikor egyaránt kitekintést nyújtott Európára és a világ magyarságára. Nevét nem csak azért őriztük meg, mert egy új című lapot sokkal nehezebb felfuttatni, hanem főleg amiatt, mert ezt a hagyományt továbbvihetőnek és továbbviendőnek tartom. Azt a világtetekintést, amit előbb Dienes László, később pedig — jobb korszakaiban — Gaál Gábor képviselt.

Mi is különös hangsúlyt helyezünk arra, ami a hetvenes évek szerkesztői gyakorlatában — Gáll Ernő főszerkesztésével — oly szépen megvalósult; vagyis: szeretnénk átfogni a romániai magyarság teljes életét bizonyos intellektuális szinten. És ha mindehhez hozzávesszük azt a rengeteg negatív tapasztalatot, amit a letűnt sötét diktatúrában kényszerűen szereztünk — aminek sajnos teljességgel most sincs vége —, akkor bizonyos, hogy nem csak a romániai magyarságnak, hanem a világ bármely részén élő magyarságnak érdekes és tanulságos dolgokat fogunk tudni mondani. A Korunk olyan folyóirat kíván lenni, hogy nyugodtan állja a kihívást abban a nagyon gazdag mezőnyben, amit ma a magyar folyóirat-kultúra jelent. Fölébe akarunk nőni a csoportszempontoknak (népi, urbánus), hogy egyszerre legyen benne Mészöly Miklós, Csoóri Sándor, Konrád György és mindazok, akik — pártállásuktól és világnézetüktől függetlenül — magas színvonalat képviselnek a magyar irodalomban.

— *Ezt a beszélgetést nem fejezhetjük be úgy, hogy ne tennénk említést a Korunk-galériáról. Arról a nagyszerű vállalkozásról, amely — mint a neve is mutatja — összenőtt a folyóirattal.*

— A Korunk-galéria kedvtelésből és szerkesztőségi lehetőségéből született 1973-ban. Eredetileg nem pótcselekvésnek szántuk; azzá csak később vált, amikor a folyóirat barátaival másféle kapcsolatot már nem tarthattunk fenn. A Korunk-délelőttök termékeny eszmecserejét már előbb betiltották. Így történt, hogy a Korunk-galéria túlélte a folyóiratot. Ezt képletesen mondom. Mert noha a folyóirat nem szűnt meg, szellemileg teljesen meddő lett. Tóth Sándor ismert korunkológus és Gaál Gábor kutató a lap erősen hanyatló szakaszát jellemezte azt mondta egyszer, ha az új Korunkból nem marad meg semmi, a Korunk-galéria művelődéstörténeti tényként fenn fog maradni. Nos, ebből a megállapításból annyi mindenképpen igaz lehet, hogy amikor lapot szerkeszteni már nem lehetett, a Korunk-galériát úgy-ahogy még össze tudtuk hozni. Aztán ezt is betiltották. A képeket lopva akasztottuk fel a falakra, időnként cseréltük őket, de a közönség már nem jöhetett be. Ez indult most újra, közel négyévi kényszerszünet után, a 251 kiállítással. De ezt a munkát ezentúl valaki más fogja végezni, a szerkesztőségbe került új kollégák közül.

ANISZI KÁLMÁN